

เปิดประเด็น

Issues Raising

มิ่งขวัญ คงเจริญ

**การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน:
การปลูกจิตสำนึกความเป็นพลเมืองในวิถีประชาธิปไตย
Empowerment for Community:**

Instillation Awareness of Citizenship in Democratic Life

กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกมีผลทำให้คนไทยและสังคมไทย ต้องปรับตัวให้ทันกับสภาวะการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป็นผลให้คนหรือประชาชน มีพฤติกรรมเลียนแบบตะวันตก ทอดทิ้งเอกลักษณ์ที่ดั้งเดิมของไทย และมีค่านิยมให้ความสำคัญกับวัตถุมากกว่าจิตใจ ผลของการพัฒนาในช่วง ๒๐ ปีที่ผ่านมา สังคมไทยได้รับอิทธิพลจากสังคมตะวันตกมากเกินไปจนเสียดุลยภาพ และเผชิญวิกฤตความเสื่อมถอยด้านคุณธรรมจริยธรรม สะท้อนได้จากคนในสังคมมีความถี่ในการใช้ความรุนแรงแก้ไขปัญหามากขึ้น ทั้งปัญหาในระดับครอบครัว การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชน และปัญหาความคิดเห็นแตกต่างทางการเมือง ขณะที่กระบวนการยุติธรรมแก้ไขปัญหาก็ได้ไม่มากนัก เพราะผู้ที่ใช้ความรุนแรงมักเกิดจากการขาดความยับยั้งชั่งใจ มีพฤติกรรมเลียนแบบหรืออาจเกิดจากการเลี้ยงดูของครอบครัวและชุมชน ขาดการใช้เหตุใช้ผล ขาดความเอื้อเฟื้อเอื้ออาทร ส่งผลโดยตรงต่อการพัฒนาคนและสังคมไทยในอนาคต (คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๓) การสร้างประเทศชาติให้มีความเข้มแข็ง สามารถดำรงวิถีชีวิตของความเป็นไทยได้ พลเมืองหรือประชาชนในประเทศต้องมีจิตสำนึกและมีส่วนร่วมในการการพัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง อยู่ตลอดเวลา มีการสนับสนุนให้สังคมทุกภาคส่วนและทุกระดับได้รับการพัฒนาเต็มตามศักยภาพ จนทำให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่งต้องอาศัยการเสริมสร้างพลังที่มีอยู่ในตัวผู้นำ และสมาชิกของชุมชน ตลอดจนการเสริมสร้างสภาพแวดล้อมที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดพลังอำนาจของชุมชนให้เข้มแข็ง นอกจากนี้ยังต้องมีความเชื่อมโยงและมีความสมดุลในด้านต่างๆ อย่างเป็นองค์รวม ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต การมีระบบเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง การสร้างระบบทุนของชุมชนที่ยั่งยืน การมีระบบคุณธรรมจริยธรรมที่สืบทอดผ่านวัฒนธรรมชุมชน การสร้างความเสมอภาค ความยุติธรรมในการจัดการของชุมชน และต้องมีการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตร่วมกัน (มิ่งขวัญ คงเจริญ, ๒๕๕๓)

การสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนอาศัยอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยในแต่ละชุมชนจะมีการพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่าง ๆ เช่น มิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ มิติทางด้านสังคมและการปกครอง ซึ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้น อาจพัฒนาความเข้มแข็งได้เพียงบางมิติเท่านั้น เนื่องจากเงื่อนไขและกระบวนการที่นำไปสู่ความเข้มแข็งในแต่ละมิติของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน ที่สำคัญความเข้มแข็งทางด้านการปกครองจะบ่งบอกถึงวิถีชีวิตของคนและชุมชน ชุมชนที่มีความเข้มแข็งจะต้องมีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง ด้วยกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจน เป็นวิถีของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนของผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วมไปพร้อมกัน และพร้อมที่จะให้ตรวจสอบ สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ดังนั้นการพัฒนาไม่ว่าในรูปแบบใด มักจะมีปัจจัยแห่งความสำเร็จที่สำคัญอยู่ที่การพัฒนาคน โดยเฉพาะคนในชุมชนที่รู้สิทธิและหน้าที่ของความเป็นพลเมืองที่ดี และมีโครงสร้างทางสังคมที่เหมาะสม ซึ่งจำเป็นต้องสร้างจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองที่ดี ซึ่งเกิดจากพลังภายในของบุคคล ประกอบกับปัจจัยที่หล่อหลอมบุคคลให้เกิดกระบวนการสร้างจิตสำนึกในการพัฒนาประเทศให้มีความยั่งยืนอยู่ได้

การเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน มีทั้งในระดับบุคคลและชุมชน ซิมเมอร์แมน และแรพพาร์พอร์ต (Zimmerman และ Rappaport, 1988) กล่าวถึงการเสริมสร้างพลังอำนาจในระดับบุคคลเป็นเรื่องของการพัฒนาศักยภาพตนเองให้มีความเข้มแข็งพอที่จะควบคุมตนเองจากปัจจัยสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลในการดำเนินชีวิต สามารถพึ่งพาตนเองได้ และเห็นคุณค่าในสิ่งที่ตนเองประพฤติ ปฏิบัติ จนมีความภาคภูมิใจในตนเอง ส่วนการเสริมสร้างพลังอำนาจในระดับชุมชน เกิดจากการรวมกลุ่มของสมาชิกที่มีความรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน มีวิถีชีวิตเดียวกัน มีความร่วมมือ ร่วมใจ สร้างประโยชน์ และควบคุมสมาชิกในชุมชน ที่จะจัดการให้เกิดความเสมอภาค การกระจายทรัพยากร แล้วส่งผลดีต่อชุมชน

การพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและมีความเข้มแข็งพร้อมไปกับการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะและมีการรวมกลุ่มกันค้นคว้าหาความรู้ ทำเรื่องดีๆ จนสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เกิดโครงสร้างใหม่ในสังคม ซึ่งเป็นโครงสร้างทางราบ ที่ไม่ใช่โครงสร้างอำนาจ แต่เป็นสัมพันธ์ภาพด้วยใจ ด้วยการเรียนรู้ ด้วยความร่วมมือ ช่วยเหลือเกื้อกูล สังคมที่มีโครงสร้างทางราบนี้เรียกว่า Civil Society หรือ สังคมแห่งความเป็นพลเมือง หรือประชาสังคม หรือมีความเป็นประชาธิปไตยโดยสาระ สังคมใดเป็นสังคมแห่งความเป็นพลเมือง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี และศีลธรรมจะดี (ประเวศ วะสี, ม.ป.ป.)

การสร้างจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองดี จะก่อให้เกิดพลังอันยิ่งใหญ่ ที่เกิดจากองค์ประกอบภายในบุคคล ปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน พฤติกรรมการมีส่วนร่วม และโครงสร้างทางสังคมของชุมชน โดยอาศัยการมีส่วนร่วมซึ่งถือว่าเป็นหัวใจในการทำงานเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, ๒๕๔๓) เพื่อให้การดำรงความเป็นไทเอาไว้ให้กับลูกหลานไทย อีกทั้งเป็นการดำรงประเทศไทยให้อยู่ได้ต่อไปอย่างยั่งยืนจึงต้องเร่งเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย ให้สำเร็จและดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง

“พลเมืองดีในวิถีชีวิตประชาธิปไตย” หมายถึง พลเมืองที่มีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นผู้ที่มีเหตุผล มีความภาคภูมิใจ ยึดมั่นในหลักศีลธรรมคุณธรรม มีหลักการทางประชาธิปไตย ในการดำรงชีวิต ปฏิบัติตนตามกฎหมาย ดำรงตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาตนเอง ชุมชน สังคมและประเทศชาติ

“การสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย” มีผู้ให้คำนิยามหลากหลายความหมาย ที่สำคัญมีดังนี้

การวิเคราะห์จิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย

	ประเวศ วะสี	ถวิลวดี บุรีกุล	จรรยา ศรี มาดิลกโกวิท และคณะ
นิยาม	หัวใจของประชาธิปไตย	ความคาดหวังหรือสิ่งที่พึงประสงค์	
องค์ประกอบระดับบุคคล	๑) บุคคลมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ๒) พากันทำเรื่องดีๆ	๑) การภูมิใจในความเป็นคนไทย ๒) การทำงานแบบสุจริต	๑) คิด/วิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบ ๒) ยึดมั่นหลักธรรม ๓) มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ ๔) รับรู้/ติดตามข่าวสาร
องค์ประกอบระดับชุมชน	๑) มีการรวมกลุ่มกันค้นคว้าหาความรู้ ๒) เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย	๑) การปฏิบัติตามกฎหมาย	๑) ตระหนักถึงประโยชน์/ปัญหาในฐานะสมาชิกของชุมชน/ประเทศ/โลก ๒) เข้าใจ/ยอมรับความแตกต่าง/เคารพผู้อื่น ๓) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ๔) มีความรับผิดชอบต่อตนเอง/สังคม ๕) มีวิถีชีวิตที่ไม่ส่งผลร้ายต่อชุมชน/สิ่งแวดล้อม ๖) สามารถแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง
องค์ประกอบระดับสังคม	๑) เกิดโครงสร้างใหม่ในสังคม ซึ่งเป็นโครงสร้างทางราบ ๒) สัมพันธภาพด้วยใจ ด้วยการเรียนรู้ ด้วยความร่วมมือ	๑) การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ๒) การเต็มใจเสียภาษี	๑) มีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับต่างๆ ๒) ยึดหลักสิทธิมนุษยชน ๓) ยึดหลักยุติธรรม ๔) มีจิตสำนึก/ค่านิยมประชาธิปไตย ๕) มีความรู้ ความเข้าใจการเมืองการปกครอง ๖) ยึดมั่นในกฎหมาย
ประเภท		๑) วิถีวัฒนธรรม ๒) ชุมชนของตน ๓) ความมีอิสระภาพและความก้าวหน้าทันสมัย	๑) ด้านทักษะส่วนบุคคล ๒) ด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม ๓) ด้านความรู้เกี่ยวกับประชาธิปไตย

ดังนั้น “การสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย” จึงหมายถึง พลเมืองที่มีจิตสำนึกที่ดี ที่เกิดจากภายในตัวบุคคล ที่แสดงออกผ่านกระบวนการเรียนรู้ การคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ และคำนึงถึงประโยชน์ของส่วนร่วม เข้าใจและยอมรับความแตกต่างของบุคคลในสังคม มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ยึดหลักคุณธรรมจริยธรรมที่ดีงาม และมีคุณลักษณะที่สำคัญ คือ เป็นผู้ที่มีเหตุมีผล มีความภาคภูมิใจ ยึดมั่นในหลักศีลธรรมคุณธรรม มีหลักการทางประชาธิปไตยในการดำรงชีวิต ปฏิบัติตนตามกฎหมาย ดำรงตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาตนเอง ชุมชน สังคมและประเทศชาติ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อสำนึกความเป็นพลเมือง (รัฐศิริพันธ์ วังกานนท์, ๒๕๕๔) ประกอบด้วย

๑. การอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติ หรือมีวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งคนในชุมชนหวงแหนและต้องการปกป้องรักษา

๒. การมีคนต้นแบบ หรือผู้นำที่สามารถกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึก การเผชิญปัญหาต่างๆ ร่วมกันของคนในชุมชน และเมื่อมีการรวมตัวกันได้ของคนในชุมชนก็จะพบ

๓. ลักษณะร่วมที่สำคัญ ได้แก่ มีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันของคนในชุมชน มีการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือสร้างหลักประกันให้แก่คนในชุมชน

หากสังคมไทยจะเร่งสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตยให้ดำรงอยู่ได้ จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย ซึ่งประกอบด้วย

๑. เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติ หรือมีวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่คนในชุมชนหวงแหนและต้องการปกป้องรักษา

๒. มีคนต้นแบบ หรือผู้นำที่สามารถกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึก

๓. มีการเผชิญปัญหาต่างๆ ร่วมกัน และมีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันของคนในชุมชน หรือมีการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือสร้างหลักประกันให้แก่คนในชุมชน

๔. เมืองค้ประกอบประชาธิปไตยฐานราก ๒ ประการคือ ๑) ประชาธิปไตยท้องถิ่นเน้นไปที่ประชาชนอาศัยท้องถิ่น ได้แก่ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น คือ องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เทศบาล และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นกลไกช่วยในการจัดการดูแลเพื่อคนสามารถใช้ชีวิตทำมาหากินได้อย่างปกติสุข และ ๒) ประชาธิปไตยชุมชนประชาธิปไตยชุมชนและเครือข่ายชุมชน ที่รวมตัวจัดการดูแลตนเองในเรื่องที่อยู่ในศักยภาพและความต้องการที่จะจัดการเองเน้นไปที่ประชาชนรวมตัวจัดการดูแลตนเอง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๓). *ทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑. เอกสารประกอบการประชุมประจำปี: สศช.*
- จรรยาศรี มาติลโกวิท และคณะ. (๒๕๕๓). *รายงานการวิจัย เรื่อง การจัดการศึกษาตลอดชีวิต เพื่อส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย. สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.*
- ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ. (๒๕๕๕). *งานวิจัยเรื่อง “ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย” หรือ Citizenship in Thailand. การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๓ ประจำปี ๒๕๕๔ เรื่อง “ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย” (Citizenship and the Future of Thai Democracy).*
- ประเวศ วะสี. (๒๕๕๕). *การเมืองภาคพลเมือง สู่อธิปไตยประชาธิปไตย. สืบค้นวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๕ จาก <http://www.thaireform.in.th/multi-dimensional-reform/political-justice/item/4645-2010-02-09-11-04-22.html>.*
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (๒๕๕๓). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย.*
- มิ่งขวัญ คงเจริญ. (๒๕๕๓). *การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนเพื่อความยั่งยืนของชุมชนแห่งการเรียนรู้. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- รัฐศิริพันธ์ วังกานนท์ และคณะ. (๒๕๕๔). *รายงานวิจัยสำนักพลเมือง. กรุงเทพฯ: สำนักแผนพัฒนาการเมือง สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า.*

ภาษาอังกฤษ

- Zimmerman, M., and Rappaport, J. (1988). Citizen Participation, Perceived Control and Psychological Empowerment. *American Journal of Community Psychology*. 16(5).

ผู้เขียน

ดร.มิ่งขวัญ คงเจริญ ผู้อำนวยการกลุ่มยุทธศาสตร์ สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์